
Utilization Mojmal Fasihi From Chahar Maghale

Mohammad Ranaei; PhD in Persian Language and Literature,
Ferdowsi University of Mashhad. Iran

Zahra Ekhteyari; Associate Professor, Department of Persian
Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad,
Iran*

1. Introduction

Fasih Khafi (1466-1398 A.D) has written the book “Mojmal Fasihi” in the 9th century AH. Some of the anecdotes of Nizami Aroozhi's Chahar Maghaleh have been narrated in Mojmal Fasihi. Whether or not Fasih Khafi has used Chahar Maghleh in mentioning these stories, requires detailed research and more familiarity with Mojmal Fasihi. Transtextuality is a theory that deals with the relationship between texts. Knowing a book, like any phenomenon, requires familiarity with its sources and origins, and recognizing what sources a person used in writing his/her book helps the reader to examine that work in terms of content and form. Investigating texts of the past is inevitable in order to get familiar with classical Persian literature, and, since a correct understanding of any work requires knowledge of its sources, for a comprehensive understanding of a text, its relationship with the texts before and after it should be examined. For this reason, it seems necessary to examine Mojmal Fasihi in order to prove that Chahar Maghaleh - which is not included in the list of sources in Mojmal Fasihi - was one of the sources used by Fasih Khafi in narrating some of the stories.

2. Methodology

This research has been done based on the library method in such a way that after a detailed study of Mojmal Fasihi and Chaharh

* Corresponding author.

E-mail: ekhteyari@ferdowsi.um.ac.ir.

Date received: 05/12/2021

DOI: 10.22103/JLL.2022.18611.2961

Date accepted: 06/03/2022

Maghaleh, the necessary data were collected and a comparative analysis was conducted; the commonalities, similarities and common features between the narratives were compared. To prove the hypothesis claimed in this study, the theory of transtextuality has been used. Two types of transtextuality, i.e. intertextuality and paratextuality, have been used in research data analysis.

3. Discussion

Like many other books, *Mojmal Fashihi* is related to the works before and after it. By his own admission, Khafi has used many sources in writing this book; however, since he has not explicitly introduced the sources, it is impossible to talk about them with certainty. Several books are seen in the list of sources of *Mojmal Fashihi*, but no one has mentioned *Chahar Maghaleh* as a source for *Mojmal Fashihi*. This study aims to prove that in the writing of *Mojmal Fashihi*, *Chahar Maghaleh* has been directly used. Khafi has narrated three stories from *Chahar Maghaleh* in his book, but in order to avoid accusations, he has refrained from stating the source in most cases. There are two types of transtextuality between the two books *Mojmal Fashihi* and *Chahar Maqghleh*. The use of *Mojmal Fashihi* of the first article of *Chahar Maghaleh* follows the rule of intertextuality and its relationship with the third article of that book follows paratextuality. By referring to the paratextuality in the story of Khayyam's prophecy in the seventh story of the third article, as well as the intertextuality in Khafi's narration of the story of Scaffi and Makan with the first and second anecdotes of the first article of *Chahar Maghaleh*, it is proved that, in the story of Skafi and Makan - the source of which is not mentioned - the author of *Mojmal Fashihi* has directly used *Chahar Maghaleh*. In order to prove this claim, in comparing the narratives of these two sources, historical mistakes, similar phrases in the narratives, common details between them and the type of arrangement of the narratives have been relied upon. In addition to the mentioned reasons, it should be noted that the first and second anecdotes come together in the first article of *Chahar Maghaleh*. When mentioning the events of the year 386 AH, Fasih Khafi also mentions the death of Skafi; immediately after the story of Skafi, writing a letter to Noah bin Mansour and using the Quranic verse in that letter, he tells the story of Makan's murder (ref: Khafi, 2007:

553). Here, following Nizami, Makan, who was killed by Tash, is considered to be the secretary of Noah bin Mansour, while before that, under the events of the year 329 AH, he refers to the killing of Makan by the unfortunate Amir Ali, and considers him the secretary of Amir Nasr bin Ahmad - which seems to be more correct (ref: Khafi, 2007: 51). Therefore, in describing the events of 329, Fasih Khafi mentioned the killing of Makan once, but when he talks about the death of Skafi in 386, he immediately mentions the killing of Makan again with the same historical mistakes and details in *Chahar Maghaleh*. This study confirms the fact that, because of his great trust in the prosodic system, Fasih Khafi, in mentioning the events of the year 386 - which refer to the death of Skafi and Makan - has used *Chahar Maghaleh*, and narrates his stories with the same order, details and historical mistakes.

4. Conclusion

Mojmal Fasihi is a historical book in which the author narrates, in a chronological order, the events of each year from the time of Adam's descent to the time of the author life (1398 A.D). In order to avoid prolonging the speech, Fasih Khafi has mostly refrained from mentioning his source. However, by comparing the text of *Mojmal Fasihi* and *Chahar Maghaleh*, it is found that Fasih Khafi mentioned the events of 386 while referring to the death of Skafi and the murder of Makan; two short narrations about these two people have been stated without mentioning the source. By referring to intertextuality and paratextuality, it is proved that the source of these two narratives in *Mojmal Fasihi* is Nezami Aroozi's *Chahar Maghaleh*, and that Fasih Khafi has used this book consciously and without intermediaries. The reasons for proving this claim are:

1. In his book *Mojmal Fasihi*, in the story of Khayyam's prophecy about the falling of flower leaves on his grave, Fasih Khafi establishes a paratextual relationship with *Chahar Maghaleh* and mentions the name of "Nizami Aroozi Samarkandi" as the source of his narration. This paratextual relationship proves that Fasih Khafi must have seen, studied, and directly used *Chahar Maghaleh*.
2. In the story of the death of Skafi and the murder of Makan, Fasih Khafi has committed the same historical mistakes in mentioning the events of the year 386, which can also be seen in *Chahar Maghaleh*.

Paying attention to these historical mistakes and the use of some similar phrases and terms, and mentioning some common details - which cannot be coincidental to this extent - along with Khafi's use of the paratext of the name of the author of *Chahar Maghaleh* prove that Khafi is referring to *Chahar Maghleh* in mentioning these two narrations.

3. In *Chahar Maghaleh*, after the Skafi incident, the murder of Makan by Tash is mentioned. In *Mojmal Fasihi*, while mentioning the events of the year 386, immediately after mentioning the death of Skafi, the murder of Makan by Tash is brought, while before that, in the narration of the events of 329, the story of Makan's murder was mentioned and attributed to another person.

Based on these reasons, in telling the two narratives of the death of Skafi and the killing of Makan bin Kaki (which is narrated in the events of the year 386), Fasih Khafi's source is probably *Chahar Maghaleh* by Nezami Aroozi Samarkandi.

Keywords: *Mojmal Fasihi*, *Chahar Maghaleh*, Transtextuality, Common.

References [in Persian]:

- Allen, Graham. (2006). *Intertextuality*. Translation of Pyam Yazdanjo. Tehran: Markaz.
- Ismaili, Asghar. (2015). "The influence of *Asrarnamih Attar* on *Golshan Raz Shabestri* based on the theory of intertextuality". *Mystical Studies of the Faculty of Literature and Foreign Languages of Kashan University*, No. 21, pp. 5-34.
- Ibn Athir, Izz al-Din. (1991). *Al-Kamal fi al-Tarikh*. Translated by Seyyed Mohammad Hossein Rouhani. Tehran: Asatir.
- Ibn Juzi, Abdul Rahman bin Ali. (2033). *Al-Muntazem in the History of the Nations and Al-Muluk*. Beirut: Dar al-Katb al-Alamiya.
- Brown, Edward. (1960). *Literary History of Iran*. Volume 3 from Saadi to Jami. Translated by Ali Asghar Hekmat. second edition. Tehran: Ibn Sina Library.

-
- Banakti, Fakhreddin Abu Suleiman. (1969). *Benakti history*, translated by Jafar Shaar. First Edition. Tehran: Publications of the National Art Association.
- Beyhaqi, Abulfazl Muhammad bin Hossein. (1999). *Beyhaqi history*. Corrected by Khalil Khatib Rahbar. Tehran: Zaryab.
- Beyhaqi, Ali bin Zayd. (1982). *Beyhaq history*. Tehran: Foroughi.
- Parsai Bukharai, Muhammad bin Muhammad. (1975). *Resaleye Godsieh*. Tehran: Tahori.
- Tavakoli Moghadam, Safiya and Kopa, Fatemeh and Gorji, Mostafa. (2020). "Investigation and analysis of narrative time in the novel "Zero Degree Orbit" based on Genet's theory". *Literary text research*. No. 24(86), pp. 81-101.
- Jafari, Fatima and El-Dadi Dastjardi, Zohra. (2021). "Investigating the basics of intertextuality in Gerard Gent's novel The Scorpions of the Bamboo Ship by Farhad Hassanzadeh", *literary textual research*. No. 25(88), pp. 142-168.
- Jalali Pendri, Yadullah. (2014). *Encyclopedia of Persian language and literature*. Volume 2, first edition. Tehran: Persian Language and Literature Academy.
- Junaid Shirazi, Junaid bin Mahmoud. (1949). *Shed Al-Azar fi Hat Al-Azar an zavar Al-Mazar*. Tehran: Majlis Printing House.
- Joyini, Attamalek. (2009). *History of Jahanghosha*. Volume 2. Corrected by Mohammad Qazvini. Tehran: Negah.
- Hakeme Nishaburi, Abu Abdullah. (1996). *History of Neyshabur*. Translated by Mohammad bin Hossein Khalifa Neishaburi. Tehran: Agah.
- Hosseini, Mir Ghiyathuddin. (1993). *Maasero Al-Muluk*. Corrected by Mirhashim Muhaddith. Tehran: Rasa Cultural Services Institute.
- Khatibi, Abulfazl. (2020). "Skafi, Abu al-Qasim", the great Islamic encyclopedia. Volume 8. Tehran: *Great Islamic Encyclopedia Center*. p. 217.
- Khafi, Ahmad bin Muhammad. (2007). *Mojmal Fasihi*, proofreading introduction and research by Mohsen Naji Nasrabadi. Tehran: Asatire
- Khandmir, Ghiyasuddin Hamamuddin. (2001). *The history of Habib al-Sir in the news of human beings*. Edited by Mohammad Debirsiaghi. fourth edition. Tehran: Khayyam.

-
- Dehkhoda, Ali-Akbar. (1998). *Dictionary of Dehkhoda*. Tehran: Tehran University Press.
- Rezaee Dasht Arjaneh, Mahmoud. (2009). "Criticism and analysis of a storie from Marzban Nameh based on intertextual approach". *literary criticism*. No. 1(4), pp. 31-51.
- Zarkali, Khair al-Din. (1980). *Al-Alam*, fifth edition. Beirut: Dar al-Alam Lalmalayin.
- Sahlghi, Muhammad bin Ali. (2006). *ketab ALnor*. Translated by Mohammad Reza Shafiei Kodkani, Tehran: Sokhn.
- Shabankareii, Mohammad. (1984). *Majmao Al-Ansab*. Corrected by Mirhashim Muhaddith. Tehran: Amir Kabir.
- Sadfi al-Masri, Abu Saeed Abdurrahman. (2001). *History of Ibn Yunus al-Sadafi*. Beirut: Daral Kotob Elmeyeh.
- Safa, Zabihullah. (1976). *History of literature in Iran*. Volume 4. Tehran: Ferdous.
- Safi, Fakhreddin Ali. (2014). *Lataif al-Tawaif*. Corrected by Hassan Nasiri Jami. Tehran: Mola.
- Tabari, Muhammad bin Jarir. (1986). *History of Rasul va Al-Muluk*. Translated by Sadegh Neshat. Tehran: Asatir.
- Allami Mehmandousti, Zulfiqar and Moradi, Nafise. (2017). "Investigation of the intertextual relations of Minoye Kherad and the preface of Ferdowsi's Shahnameh". *Prose study of Persian literature*. Year 20, No. 41, pp. 245-263.
- Ghaffari Kashani, Ahmed bin Mohammad. (1925). *History of Nagaristan*. Edited by Morteza Modares Gilani. Tehran: Hafez.
- Katabi, Mahmoud. (1967). *History of Al Muzaffar*. Edited by Abdulhossein Navaei. Translated by Sadegh Nashat. Tehran: University of Tehran.
- Golchin Ma'ani, Ahmad. (1984). *History of Persian ID cards*. second edition. Tehran: Sanai Library Publications.
- Mohammadzadeh, Fereshteh. (2017). "Intertextual analysis of the Shahnameh and historical writings from the 5th century to the middle of the 8th century based on Gerard Genet's transtextuality". Supervisor: Yahaghi, Mohammad Jaafar. Ferdowsi University of Mashhad. p. 41.
- Mostofi, Hamdallah. (1949). *Taeishe Gozideh. selected date Courtesy of Edward Brown*. London: Darolfonon Cambridge.

-
- Moskawieh al-Razi, Abu Ali. (2001). *Tajarebo Alomam*. Translated by Abu al-Qasim Emami. Tehran: Dar Soroush.
- Monshi Kermani, Naseruddin. (2017). *Samat al-Ola lel Hazrat Al-Oliya*. Edited by Maryam Mirshamsi, second edition. Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation.
- Minawi, Mojtaba. (1975). *Ferdowsi and his poetry*. second edition. Tehran: Dehkhoda bookstore.
- Naji Nasrabadi, Mohsen. (2014). *Encyclopedia of Persian language and literature*. Volume 5. First edition. Tehran: Persian Language and Literature Academy. "Fasih Khafi" article.
- Namvar Mutlag, Bahman. (2015). *An introduction to intertextuality*. second edition. Tehran: Sokhn.
- Nakhjavani, Hossein. (1960). "Khafi's Mojmal Fasihi". *Journal of Tabriz College of Literature*. Number 12 (54). P. 77.
- Nizami, Ahmad bin Omar. (2008). *Cgahar Maghale va Taligat*, edited by Mohammad Qazvini with the attention of Mohammad Moin. Tehran: Sedaye Maaaser.
- Nizami, Ahmad bin Omar. (2001). *four articles*. Corrected by Mohammad Moin. Tehran: Jami.
- Hamdani, Rashiduddin Fazlullah. (1994). *Jame al-Tawarikh*. Edited by Mohammad Roshan and Mustafa Mousavi. Tehran: Alborz.
- Yelfani, Ramin. (2004). "A cursory look at the Mojmal Fasihi book". *Book of the month of history and geography*. Azar and Day, No. 86 and 87. pp. 86-91.
- Yilmeha, Ahmadreza and Rajabi, Muslem. (2015). "Intertextuality of verses and traditions in Golestan Saadi". *Quarterly Journal of Literary-Quranic Researches*. No. 3 (4), pp. 83-97.

References [In English]:

- Bakhtin, Mikhail. (1984). *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Barthes, Roland. (1974). *S/Z. Richard Howard* (trans.). New York: Hill and Wang.

-
- Genette, Gerard. (1988). *The Proustian paratext*. SubStance: a review of theory and literary criticism, 17 (2), 63-77.
- Kristeva, Julia. (1980). *Desire in language, A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York, Columbia University Press.
- Riffaterre, Michael. (1978). *Semiotics of Poetry*. Indiana University Press. Bloomington IN.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۵، دوره جدید، شماره ۵۱، بهار و تابستان ۱۴۰۱

استفاده مجمل فصیحی از چهارمقاله

(اثبات چهارمقاله به عنوان منبع دو روایت در مجمل فصیحی با استفاده از نظریه ترامتیت)

(علمی - پژوهشی) *

محمد رعنائی^۱، دکتر زهرا اختیاری^۲

چکیده

فصیح خوافی (۷۷۷-۸۴۵هـ.ق) کتاب مجمل فصیحی را در قرن نهم هجری نگاشت، غالباً هر اثری به نوعی با آثار قبل و بعد از خودش در ارتباط است. آگاهی از مأخذ یک اثر به شناخت هر چه بهتر آن کمک می‌کند. یکی از راه‌های شناخت محتوا، ساختار و جایگاه یک اثر، پی بردن به میزان و چگونگی ارتباط آن با آثار قبل از خودش است. ترامتیت نظریه‌ای است که به انواع ارتباط بین متون با یکدیگر می‌پردازد. فصیح خوافی در بسیاری از موارد به منظور جلوگیری از اطاله کلام از ذکر منبع خودداری نموده؛ از جمله روایت‌های وفات اسکافی و عصیان ماکان کاکوی که در شمار حوادث سال ۳۸۶هـ.ق بیان شده‌اند. هدف پژوهش یافتن منبع خوافی در این دو حکایت و اثبات آن است. با تعمق در دو کتاب چهارمقاله و مجمل فصیحی و بررسی و مقایسه آن دو با توجه به نظریه ترامتیت، مشخص گردید که سه حکایت چهارمقاله در مجمل فصیحی نیز ذکر شده‌اند. وجود اشتباهات تاریخی مشترک، عبارت‌های مشابه و جزئیات مشترک بین دو روایت مجمل فصیحی در ذکر حوادث سال ۳۸۶هـ.ق و حکایت‌های اول و دوم مقاله اول چهارمقاله، همچنین پیرامنتیت موجود در ماجرای پیشگویی خیام در مجمل فصیحی با حکایت

* تاریخ ارسال مقاله : ۱۴۰۰/۰۹/۱۴

تاریخ پذیرش نهایی مقاله : ۱۴۰۰/۱۲/۱۵

۱- دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران.

۲- دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تربیت مدرس. (نویسنده مسئول)

Email: ekhtiari@um.ac.ir.

DOI: 10.22103/JLL.2022.18611.2961

هفتم از مقاله سوم چهارمقاله اثبات می‌نماید چهارمقاله که در قرن ششم هجری توسط نظامی عروضی نوشته شده، منبع فصیح خوافی در نگارش روایت‌هایی است که در ذکر حوادث سال ۳۸۶ هـ.ق در مورد اسکافی و ماکان آورده است.

واژه‌های کلیدی: مجمل فصیحی، چهارمقاله، ترامتیت، اشتراکات.

۱- مقدمه

برخی از حکایت‌های چهارمقاله نظامی عروضی در کتاب مجمل فصیحی روایت شده‌اند. این که فصیح خوافی (۷۷۷-۸۴۵ هـ.ق) در ذکر این حکایت‌ها از چهارمقاله استفاده کرده یا خیر، نیازمند تحقیق دقیق و آشنایی بیشتر با مجمل فصیحی است. شناخت کتاب نیز مانند هر موجود یا پدیده‌ای نیازمند آشنایی با آبخورها و خاستگاه‌های آن است. دانستن این که فردی در تألیف کتابش از چه منابعی استفاده کرده، به خواننده کمک می‌کند تا آن اثر را از لحاظ محتوی و شکل مورد بررسی قرار دهد. برای رسیدن به این هدف از نظریه ترامتیت بهره گرفته شد.

۱-۱- بیان مسئله

هیچ اثری نمی‌تواند خود را از سایر آثار بی‌نیاز بداند. مجمل فصیحی نیز مانند بسیاری از کتاب‌های دیگر با آثار قبل و بعد از خودش ارتباط دارد. مؤلف به اذعان خود در نگارش این کتاب از منابع زیادی بهره برده «و این نسخه را به سال‌های دراز از مطالعه تواریخ و جراید بزرگان و کتب متقدمان جمع آورده» (خوافی، ۱۳۸۶: شصت و یک)، او در ذکر وقایع مربوط به هر سال «از کتاب‌های موثق دست چین کرده و یا از یادداشت‌هایی که از وقایع فراهم می‌آورد استفاده نموده.» (صفا، ۱۳۵۵، ۱/ ۳۴۴-۳۴۲)

از آنجاییکه فصیح خوافی منابع مورد استفاده‌اش را به طور صریح معرفی نکرده است، همین امر باعث شده نتوان به‌طور قطع در مورد منابع کتابش صحبت کرد. او از بیان منابعش خودداری می‌کند «چون در این مجمل از اطناب احتراز واجب شمرد، از مفصل و زواید اجتناب نموده.» (خوافی، ۱۳۸۶: ۶) آنچه برای فصیح خوافی اهمیت داشته مطلبی است که بیان کرده، نه گوینده و منبع آن مطلب؛ زیرا او معتقد است «اگر متعرض نام کتابی که از

آنجا نقل افتاده، می‌شد از مقصود بازمی‌ماند.» (خوافی، ۱۳۸۶: ۶) در دانشنامه زبان و ادب فارسی نیز بر این سخن تأکید شده است. (ن.ک: ناجی نصرآبادی، ۱۳۹۳: ۳۸۹) و منابعی را که فصیح خوافی از آنها استفاده کرده، برشمرده است.

«تاریخ المصریین ابن یونس، کتاب التور محمد بن علی سهلگی، رساله قدسیه خواجه محمد پارسا، تاریخ بناکتی محمد بن بناکتی، تاریخ گزیده حمدالله مستوفی، تاریخ الرسل و الملوک ابوجعفر محمد بن جریر طبری، تاریخ بیهقی ابوالفضل محمد بن حسین بیهقی، تاریخ نیشابور حاکم نیشابوری، تجارب الامم ابن مسکویه، تاریخ جهانگشای عطاملک جوینی، الكامل فی التاریخ ابن اثیر، جامع التواریخ رشید الدین فضل الله، ذیل جامع التواریخ حافظ ابرو، تاریخ آل مظفر محمود کتبی، مجمع الانساب محمد بن علی بن محمد شبانکاره‌ای، المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک ابن جوزی، شد الازار فی حط الاوزار عن زوار المزار معین الدین ابوالقاسم جنید شیرازی، سمط العلی للحضره العلیاء ناصر الدین منشی کرمانی، طبقات الشافعیه الکبری تاج الدین سبکی، و وفیات الاعیان ابن خلکان.» (ناجی نصرآبادی، ۱۳۹۳: ۳۸۹)

همان‌طور که ملاحظه شد کتاب‌های متعددی در فهرست منابع مجمل فصیحی دیده می‌شوند؛ اما هیچ کس به چهارمقاله به عنوان منبعی برای مجمل فصیحی اشاره نکرده است، این نوشتار بر آن است تا اثبات نماید که در نگارش مجمل فصیحی به طور مستقیم از چهارمقاله استفاده شده است. به این منظور باید به این پرسش‌ها پاسخ داد که آیا بین چهارمقاله و مجمل فصیحی ارتباط و ترامتیت وجود دارد؟ اگر وجود دارد به چه میزان و در چه قسمت‌هایی است؟ و چه دلایلی برای اثبات استفاده مجمل فصیحی از چهارمقاله می‌توان ارائه داد؟ در همین راستا دو کتاب مجمل فصیحی و چهارمقاله از نظر شباهت‌هایی که در متن دارند، با هم مقایسه شدند، حکایت‌های اول و دوم از مقاله اول و حکایت هفتم از مقاله سوم چهارمقاله در مجمل فصیحی نیز مشاهده شدند و مورد بررسی قرار گرفتند. در این نوشتار داده‌ها و اطلاعات به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری و سپس به بررسی و تحلیل آنها پرداخته شده است.

۱-۲- پیشینه تحقیق

درباره کتاب مجمل فصیحی کار پژوهشی زیادی انجام نشده است. ادوارد براون در کتاب «تاریخ ادبی ایران» به معرفی اجمالی کتاب پرداخته، آن را می‌ستاید. (ن.ک: براون، ۱۳۳۹: ۶۲) ذبیح الله صفا در کتاب «تاریخ ادبیات ایران» این کتاب را معرفی کرده، اندکی در مورد زندگینامه مؤلف آن توضیح می‌دهد. (ن.ک: صفا، ۱۳۵۵: ۳۴۴-۳۴۲) رامین یلفانی در مقاله‌ای با عنوان «نگاهی گذرا به کتاب مجمل فصیحی» به معرفی اجمالی این کتاب، محتوای آن، شرح زندگی مؤلف، سبک تاریخ‌نگاری او و نظر ادوارد براون در مورد این کتاب پرداخته است. (ن.ک: یلفانی، ۱۳۸۳: ۵۴-۵۲)

همچنین حسین نخجوانی در مقاله «مجمل فصیحی خوافی» این کتاب را با توجه به نسخه‌ای که در کتابخانه برادرش محمد نخجوانی موجود بوده، معرفی کرده است. او ضمن بیان اندکی از زندگی مؤلف، برخی از روایت‌های نادر این کتاب را که در جایی دیگر یافت نمی‌شود، ذکر کرده است. (ن.ک: نخجوانی، ۱۳۳۹: ۳۵۳) در جلد پنجم دانشنامه زبان و ادب فارسی ذیل عنوان «فصیح خوافی» محسن ناجی نصرآبادی مطالب دقیقی در مورد مجمل فصیحی و مؤلف آن آورده است.

در مورد کتاب چهارمقاله نیز پژوهش‌هایی انجام شده است که برخی از آنها عبارتند از: ۱- «فرهنگ اختصاصی چهارمقاله نظامی عروضی سمرقندی» از ربابه گل‌احمدی (۱۳۹۸). ۲- «بررسی تطبیقی آیین دبیری در چهارمقاله نظامی عروضی با نامه‌های عبدالحمید کاتب و ابن مقفع» نوشته ماه‌آفرید مرادی (۱۳۹۴). ۳- «بررسی تطبیقی معیارهای فصاحت و بلاغت در قابوس‌نامه عنصرالمعالی و چهارمقاله نظامی عروضی» به قلم حمزه اولاد (۱۳۹۶). ۴- در جلد دوم دانشنامه زبان و ادب فارسی ذیل عنوان چهارمقاله مطالب دقیقی به قلم یدالله جلالی پندری در مورد چهارمقاله و نظامی عروضی آورده شده است. (ن.ک: جلالی پندری، ۱۳۹۳: ۶۱۶-۶۱۲) در مورد ارتباط بین مجمل فصیحی و چهارمقاله مقاله‌ای تحت عنوان «گفتگومندی چهارمقاله با تذکره‌های قرن نهم هجری» به قلم نگارندگان این نوشتار در نشریه متن‌شناسی ادب فارسی دانشگاه اصفهان به چاپ رسیده است، اما در آنجا به ارتباط کلی چهارمقاله با تذکره‌های قرن نهم هجری فارغ از نوع و چگونگی ارتباط پرداخته شده و فقط به آن دسته از مطالب چهارمقاله که در تذکره-

ها نیز مشاهده می‌شوند اشاره شده است؛ چه آنهایی که مستقیم از چهارمقاله به تذکره‌ها راه یافته‌اند و چه آنهایی که از منابع دیگری وام گرفته شده‌اند، ولی در نوشتار حاضر به دو روایت خاص در مجمل فصیحی اشاره شده که مستقیم از چهارمقاله گرفته شده‌اند، بنابراین پژوهش حاضر از این نظر جدید است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

غور در متون گذشته، به منظور آشنایی با ادبیات کلاسیک فارسی، امری اجتناب‌ناپذیر است و از آنجایی که «درک و دریافت هر اثری نیازمند شناخت منابع و پیش‌متن‌های آن است» (علّامی مهماندوستی، مرادی، ۱۳۹۶: ۲۴۹)، بنابراین برای شناخت همه جانبه یک متن باید ارتباطش با متون قبل و بعد از آن بررسی شود زیرا «توجه به ماهیت بینامتنی متن و بررسی پیش‌متن‌های آن، می‌تواند خوانش دقیقی از متن به دست دهد؛ خوانشی که بدون توجه به ساحت بینامتنی متن ممکن نخواهد شد.» (جعفری، اله‌دادی دستجردی، ۱۴۰۰: ۱۴۴) بنابراین دانستن منابع یک اثر امر مهمی است که به شناخت بیشتر آن کمک شایانی می‌کند. به همین منظور لازم به نظر می‌رسد به بررسی مجمل فصیحی پرداخته تا اثبات شود چهارمقاله - که در لیست منابع مجمل فصیحی گنجانده نشده - یکی از منابع مورد استفاده فصیح خوافی در روایت کردن برخی از حکایت‌ها بوده است.

۲- بحث و بررسی

ژرار ژنت (۱۹۳۰-۲۰۱۸م) زبان‌شناس ساختارگرای فرانسوی در خصوص انواع ارتباط متون با یکدیگر نظریه ترامنتی (Transtextuality) را مطرح می‌کند. ترامنتی ژنت که به انواع رابطه یک متن با متون دیگر می‌پردازد شامل فرامنتی (Metatextuality)، سرمنتی (Arcitextuality)، بیش‌متنی (Hyperyextuality)، پیرامنتی (Paratextuality) و بینامنتی (Intertextuality) می‌شود. از آنجایی که در این نوشتار از دو نوع بینامنتی و پیرامنتی استفاده شده، در ادامه اندکی در مورد این دو نوع توضیح داده می‌شود.

بینامنتی رابطه میان دو متنی است که بخش‌هایی از آنها در دیگری حضور دارند. به عبارت دیگر وقتی بخشی از یک متن در متن دیگر آمده باشد می‌توان گفت آن دو متن با

هم رابطه بینامتنیت دارند. (ن.ک: نامور مطلق، ۱۳۹۴: ۳۲-۳۱) در بینامتنیت صحبت از ارتباطی وسیع بین یک متن با متون دیگر است به همین دلیل «در زبان عربی از بینامتنیت با عنوان تناسف یاد شده است و در اصطلاح آن را تبادل میان متون و همچنین تعلق برخی متون به متون دیگر معنی کرده‌اند.» (اسمعیلی، ۱۳۹۴: ۹۰)

پیرامتنیت مبتنی بر ارتباط دو متن با استفاده از پیرامتن‌های یکدیگر است. پیرامتن «شامل همه مواردی است که هرگز به‌طور مشخص، به متن یک اثر متعلق نیست، اما در ارائه متن از راه شکل دادنش در قالب یک کتاب سهیم است.» (Genette، ۱۹۸۸م: ۱۰۱) مقوله‌هایی مانند؛ نام کتاب، نام نویسنده، طرح روی جلد، تبلیغات، گزارش‌ها، مصاحبه‌ها و نقدها را می‌توان جزء پیرامتن‌های یک اثر نام برد. پیرامتنیت بیانگر عناصری است که متن را احاطه کرده‌اند و درک و فهم خوانندگان از متن را هدایت می‌کنند. (ن.ک: آلن، ۱۳۸۵: ۹۳) یکی از فواید پیرامتن‌ها این است که خوانندگان قبل از خواندن اثر با موضوع و هدف آن آشنایی مختصری پیدا می‌کنند زیرا «عناصر پیرامنتی هستند که خوانندگان را هدایت می‌کنند کدام متن را بخوانند و قبل از خواندن، متوجه هدف متن شوند.» (محمّدزاده، ۱۳۹۶: ۶۷)

در سایه نظریه ترامتنیت است که متن، نظامی بسته و مستقل نیست بلکه به اجبار با سایر متون در ارتباط است. (ن.ک: یلمه‌ها، رجبی، ۱۳۹۴: ۸۴) هیچ نویسنده‌ای نمی‌تواند ادعا کند که نوشته او اولین است و کلامش ارتباطی با سایر متون ندارد. این ارتباط در بخش‌های مختلف ساختاری و محتوایی شکل می‌گیرد. مایکل ریفاتر معتقد است بیشتر ساختارهای نشانه‌شناختی ما را وادار به مراجعه به متون دیگر می‌کنند. (ن.ک: اسمعیلی، ۱۳۹۴: ۸) باید توجه داشت که «متن در عصر حاضر نه یک واحد خودبسنده و نه حاصل ابداع نویسنده، بلکه دارای ماهیتی متکثر است که از متون دیگر نشأت گرفته است؛ به این ترتیب در هر متنی می‌توان ردپای متون دیگر را مشاهده کرد و پذیرفت که هر متن گذرگاه متون هم‌عصر یا پیش از خود است.» (جعفری، اله‌دادی دستجردی، ۱۴۰۰: ۱۴۷)

فصیح خوافی مؤلف کتاب مجمل فصیحی سه حکایت از چهارمقاله را در کتابش روایت کرده، ولی به دلایلی که قبلاً ذکر شد در بیشتر موارد از بیان منبع و مأخذش خودداری نموده است. پژوهش حاضر بر آن است با کمک نظریه ترامتنیت و استناد به دلایل علمی و

محکم اثبات نماید که فصیح خوافی در بیان دو روایت که در ذیل حوادث سال ۳۸۶ آورده، به طور مستقیم از چهارمقاله نظامی عروضی استفاده کرده است، زیرا روایت‌شناسی و آگاهی از آبخورهای یک روایت، به شناخت و درک جنبه‌های مختلف آن کمک می‌کند. «علم روایت به عنوان نظریه‌ای مدرن با مطالعه ساختار آثار ادبی و کشف واحدهای روایی، زمینه را برای مقایسه‌های اصولی فراهم می‌آورد و فرآیند درک آثار ادبی را ارتقا می‌بخشد.» (توکلی مقدم و کوپا و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۵)

بین دو کتاب مجمل فصیحی و چهارمقاله دو مورد از انواع ترامنتیت (بینامنتیت و پیرامنتیت) وجود دارد. استفاده مجمل فصیحی از مقاله اول چهارمقاله از قاعده بینامنتیت و رابطه‌اش با مقاله سوم آن کتاب از نوع پیرامنتیت تبعیت می‌کند. با استناد به پیرامنتیت موجود در ماجرای پیش‌گویی خیام در حکایت هفتم از مقاله سوم و همچنین بینامنتیت موجود در روایت خوافی از ماجرای اسکافی و ماکان با حکایت‌های اول و دوم مقاله اول چهارمقاله، اثبات خواهد شد که مؤلف مجمل فصیحی در روایت ماجرای اسکافی و ماکان در ذیل حوادث سال ۳۸۶- که به منبعش اشاره نشده- از چهارمقاله استفاده مستقیم نموده است.

در مقاله اول کتاب چهارمقاله که «در ماهیت دبیری و کیفیت دبیر کامل و آنچه تعلق بدین دارد» (نظامی، ۱۳۸۷: ۴۱-۱۹) است، از ویژگی‌های دبیر خوب و لزوم وجود این شغل در دربار پادشاهان صحبت شده است. نظامی برای اثبات این موضوع بعد از ذکر نکاتی در مورد دبیری، ده حکایت در این خصوص آورده است. حکایت‌های اول و دوم این مقاله به استادی اسکافی در فن دبیری اختصاص دارد.

حکایت اول ماجرای مخالفت و نبرد الپتگین با نوح بن منصور است. اسکافی در نامه- ای که از طرف الپتگین به نوح بن منصور نوشته، از این آیه قرآن استفاده کرده است؛ «یا نوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَتِنَا فَاتِنَا بِمَا تَعِدُنَا أَنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ.»^۱ (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۳)

حکایت دوم ماجرای عصیان ماکان کاکوی در زمان امیر نوح بن منصور و نبرد او با تاش است که در این نبرد ماکان کشته می‌شود، اسکافی که در این نبرد همراه تاش بوده، نتیجه جنگ را با استفاده از صنعت جناس، خیلی خلاصه و با ایجازی زیبا برای امیر نوح بن منصور می‌نویسد «أما ما كان فصار كاسمه و السلام.» (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۶) جناس، بین دو

کلمه «ماکان» نام فرد و فعل «ماکان» است. «کان» به معنای «بود»، اما «ماکان» مرکب از علامت نفی «ما» و فعل «کان» می‌باشد که نقیض آن است.

در حکایت هفتم از مقاله سوم ماجرای پیشگویی حکیم عمر خیام مبنی بر این که بعد از فوتش برگ گل بر روی مزارش ریخته می‌شود، آمده است. این حکایت در مجمل فصیحی نیز مشاهده می‌شود، اما در آنجا به نام «نظامی عروضی» به عنوان منبع روایت اشاره شده است. این ارتباط از نوع پیرامنتی است. اینک به بررسی این سه حکایت در این دو کتاب پرداخته می‌شود.

۲-۱- مخالفت الپتگین با نوح بن منصور

در این مقال جهت جلوگیری از اطالۀ کلام از آوردن متن حکایت‌ها خودداری گردیده است. خوانندگان محترم می‌توانند جهت مطالعه متن حکایت، به کتاب‌های چهارمقاله (ن.ک: نظامی، ۱۳۸۷: ۲۴-۲۲) و مجمل فصیحی (ن.ک: خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳) مراجعه نمایند.

۲-۱-۱- آیا اسکافی دبیر نوح بن منصور بود؟

در این حکایت اسکافی دبیر نوح بن منصور (حک: ۳۸۷-۳۶۵ هـ.ق) دانسته شده است. مرحوم قزوینی به نقل از ثعالبی سال وفات اسکافی را بین سال‌های ۳۵۰-۳۴۳ می‌داند «بنابراین وفات اسکافی در اوایل سلطنت عبدالملک بن نوح (سنه ۳۵۰-۳۴۳) واقع شده است.» (نظامی، ۱۳۸۷: ۳۹ تعلیقات)، در صورتی که نوح بن منصور در سال ۳۶۶ به سلطنت رسیده است «جلوس نوح بن منصور بن نصر در سنه ۳۶۶ است.» (نظامی، ۱۳۸۷: ۳۹ تعلیقات)؛ پس اسکافی حداقل ۱۶ سال قبل از به سلطنت رسیدن نوح بن منصور دارفانی را وداع نموده، بنابراین ممکن نیست که اسکافی زمان نوح بن منصور را درک کرده باشد. در دائره المعارف بزرگ اسلامی نیز به این خطای چهارمقاله اشاره شده است «بجز ثعالبی، نظامی عروضی نیز در چهارمقاله شرحی از زندگانی اسکافی به دست داده که با خطاهای شگفت‌انگیز تاریخی همراه است. مثلاً او را دبیر نوح بن منصور (حک ۳۸۷-۳۶۶ق/ ۹۹۷-۹۹۷م) پنداشته است که به هیچ روی با قراین تاریخی سازگار نیست.» (خطیبی، ۱۳۹۹: مدخل اسکافی، ابوالقاسم)

این اشتباه تاریخی در روایت مجمل فصیحی نیز تکرار شده است. فصیح خوافی نیز اسکافی را دبیر نوح بن منصور دانسته، در صورتیکه خود او در جایی دیگر از همین کتاب، جلوس نوح بن منصور را در ذیل حوادث سال ۳۶۵ ذکر کرده است «جلوس نوح بن منصور بن عبدالملک بن نوح بن نصر بن احمد بن اسمعیل بن احمد السامانی بماوراءالنهر». (خوافی، ۱۳۸۶: ۷۹) چطور ممکن است فصیح خوافی اسکافی را که بین سال‌های ۳۴۳ تا ۳۵۰ فوت کرده است، دبیر نوح بین منصور بداند که خودش در ذیل حوادث سال ۳۶۵ جلوس او را مطرح کرده است.

۲-۱-۲- وجود عبارتهای مشابه در دو روایت

دلیل دیگری که حاکی از استفاده مؤلف مجمل فصیحی از چهارمقاله در روایت کردن این حکایت است، وجود عبارتهای کاملاً تکراری یا شبیه به هم در روایت مجمل فصیحی نسبت به روایت چهارمقاله است. جدول زیر این شباهت‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۱: عبارتهای مشابه مجمل فصیحی و چهارمقاله در حکایت اول

ردیف	حکایت اول از مقاله اول چهارمقاله	مجممل فصیحی
۱	در دیوان رسالت نوح بن منصور محرری کردی. (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۲)	در دیوان رسالت نوح بن منصور محرری کردی. (خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳)
۲	دبیری بدو داد و کار او بالا گرفت. (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۴)	باز نوح بن منصور اسکافی را تربیت بسیار نمود و کار او بالا گرفت. (خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳)
۳	مگر قدر او نشناختند. (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۲)	مگر قدر او ندانستند. (خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳)
۴	به هرات رفت به نزدیک الپتگین. (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۲)	به هرات آمد به نزدیک البتکین. (خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳)
۵	الپتگین ترکی خردمند بود. (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۲)	او ترکی بود خردمند. (خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳)
۶	نامه‌ای چون آب و آتش، مضمون او همه وعید، و مقرون او همه تهدید. (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۳)	نوح بن منصور بدو رساله‌ای نوشته بود مطول مشحون به انواع تهدید و وعید. (خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳)

وجود رابطه بینامتنیت مستقیم در اینجا کاملاً مشهود است، زیرا در ردیف‌های ۱ و ۲ عبارتهای «در دیوان رسالت نوح بن منصور محرری کردی» و «کار او بالا گرفت» عیناً تکرار شده‌اند. ردیف‌های ۳، ۴ و ۵ اختلاف خیلی کمی با هم دارند و به هم شبیه هستند و

در ردیف آخر دو اصطلاح «وعید و تهدید» در هر دو روایت مشترک است. وجود چنین شباهت‌هایی نمی‌تواند اتفاقی باشد و بیانگر استفاده مستقیم و بی‌قید و شرط فصیح خوافی از چهارمقاله است که حکایت از اعتماد زیاد او به این کتاب ارزشمند دارد.

۲-۱-۳- جزئیات روایت

بینامتنیت موجود بین مجمل فصیحی و چهارمقاله حتی در ذکر جزئیات، مانند نام کسی که با نوح بن منصور به مخالفت برخاسته، نویسنده نامه، متن نامه و نوع پایان‌بندی، نمایان است. در هر دو روایت، الپتگین (حک: ۳۵۲-۳۵۱ هـ.ق) با نوح بن منصور به مخالفت برخاسته، نویسنده نامه در هر دو روایت اسکافی است و همچنین در پایان هر دو روایت، نوح بن منصور اسکافی را به دربارش فراخوانده، شغل دبیری به او می‌دهد و کار اسکافی دوباره رونق می‌گیرد. روایت مجمل فصیحی دقیقاً همان روایت چهارمقاله است با این تفاوت که در نهایت ایجاز بیان شده است ولی در میزان و نوع اطلاعاتی که ارائه داده، با چهارمقاله برابری می‌کند.

حکایت مذکور در کتاب لطایف الطوایف نوشته فخرالدین علی صفی در سال ۹۳۹ هـ.ق نیز، آمده است. (ن.ک: صفی، ۱۳۹۳: ۹۵) در این کتاب کسی که به مخالفت با نوح بن منصور برمی‌خیزد والی خراسان است نه الپتگین و نویسنده نامه عبدالملک، وزیر خراسان است نه اسکافی. در روایت لطایف الطوایف اثری از شباهت‌هایی که در روایت مجمل فصیحی نسبت به روایت چهارمقاله وجود دارد، یافت نمی‌شود.

۲-۲- عصیان ماکان کاکوی و به قتل رسیدن او

اینک به بررسی حکایت دوم از مقاله اول چهارمقاله (نک: نظامی، ۱۳۸۷: ۲۷-۲۴) و دلایل اثبات استفاده خوافی از چهارمقاله در ذکر این حکایت در مجمل فصیحی (ن.ک: خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳) پرداخته می‌شود که متن حکایت‌ها را در این کتاب‌ها می‌توان دید.

۲-۲-۱- عصیان ماکان در زمان کدام پادشاه سامانی بود؟

نظامی عروضی سمرقندی در چهارمقاله در بیان زمان عصیان ماکان بن کاکوی دچار اشتباه شده است. «واقعه عصیان ماکان بن کاکوی را در عهد نوح بن منصور فرض می‌کند و

حال آنکه ماکان در عهد نصر بن احمد بن اسماعیل (سنه ۳۳۱-۳۰۱) پادشاه سوم سامانی و جد پدر این نوح بن منصور طغیان کرد و بر جرجان مسلط شد، و در سنه ۳۲۹ یعنی ۳۹ سال قبل از جلوس نوح بن منصور کشته شد. (نظامی، ۱۳۸۷: ۴۸ تعلیقات) این موضوع در تاریخ حبیب السیر (ن.ک: خواندمیر، ۱۳۸۰: ۳۵۹) و لغت نامه دهخدا (ن.ک: دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه ماکان) نیز به تصریح بیان شده که نشان دهنده اشتباه تاریخی چهارمقاله است.

نکته جالب توجه اینجاست که در مجمل فصیحی قتل ماکان از جمله حوادث سال ۳۲۹ قلمداد شده است (ن.ک: خوافی، ۱۳۸۶: ۵۱)، در صورتیکه در همین کتاب جلوس نوح بن منصور جزو حوادث سال ۳۶۵ آمده است (ن.ک: خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳)؛ وقتی فصیح خوافی جلوس نوح بن منصور را در سال ۳۶۵ و قتل ماکان را در سال ۳۲۹ (۳۶ سال قبل از آن) بیان می کند، چگونه ممکن است که ماکان را دبیر نوح بن منصور بداند؟ تنها پاسخی که به این پرسش می توان داد وجود رابطه بینامتنیت است و این که فصیح خوافی این روایت را در اینجا به تقلید از چهارمقاله نقل کرده، به درستی یا نادرستی تاریخی آن توجهی نداشته است. قتل ماکان در سال ۳۲۹ صحیح تر است زیرا از میان چندین اثر که ماجرای عصیان ماکان بن کاکي را روایت نموده اند^۲ سه اثر به تاریخ این واقعه اشاره کرده- اند. از بین این سه اثر فقط کتاب تاریخ حبیب السیر به سال ۳۳۹ اشاره دارد (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۳۵۹) ولی کتاب های تاریخ بیهق (بیهقی، ۱۳۶۱: ۲۴۰) و تاریخ گزیده (مستوفی، ۱۳۲۸: ۳۸۳) قتل ماکان را در سال ۳۲۹ دانسته اند.

دلیل دیگر اثبات این ادعا این است که فصیح خوافی در جایی دیگر از کتابش به این روایت اشاره کرده، در آنجا عصیان و قتل ماکان را در زمان نصر بن احمد می داند. «قتل ماکان دیلمی بر دست اسفسالار امیرعلی بن الیاس که از امرای جیوش امیر نصر بن احمد بن اسماعیل بن احمد السامانی بود.» (ن.ک: خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳) فصیح خوافی در این روایت دچار اشتباه نشده، ولی در روایت قبلی که به تقلید از چهارمقاله نوشته است دچار همان اشتباهی شده که نظامی در چهارمقاله به آن معتقد است.

۲-۲-۲- ماکان بن کاکي توسط چه کسی به قتل رسید؟

اشتباه تاریخی دیگری نیز در این حکایت دیده می شود و آن این که «سردار لشکری را که با ماکان بن کاکي محاربه نمود و او را بکشت سپهسالار تاش می نویسد و حال آنکه به

اتفاق مورخین سردار آن جنگ امیر ابوعلی احمد بن محتاج چغانی بوده است و اوست که ماکان کاکوی را بکشت.» (نظامی، ۱۳۸۷: ۴۸: تعلیقات)، خوافی نیز همانند نظامی در چهارمقاله معتقد است کسی که به جنگ ماکان می‌رود و او را می‌کشد سپهسالار تاش است، این اشتباه در مجمل فصیحی به خاطر بینامتنیتی است که در اینجا، بین این کتاب با چهارمقاله وجود دارد، زیرا در جایی دیگر (ذکر حوادث سال ۳۲۹) که این روایت را آورده، معتقد است ماکان به دست سپهسالار امیر علی بن الیاس کشته شده است. (خوافی، ۱۳۸۶: ۵۱) فصیح خوافی در کتاب مجمل فصیح در دو جا از قتل ماکان صحبت می‌کند و در هر مرتبه کس دیگری را به عنوان قاتل معرفی می‌کند. این امر نشان از تبعیت محض و عدم توجه او به صحت و سقم موضوع دارد.

این حکایت علاوه بر مجمل فصیحی در کتاب‌های تاریخ نگارستان (غفاری کاشانی، ۱۳۰۴: ۹۹-۱۰۰)، تاریخ گزیده (مستوفی، ۱۳۲۸: ۳۸۳)، تاریخ حبیب السیر (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۳۵۹) و مآثر الملوک (خواندمیر، ۱۳۷۲: ۱۱۳) نیز ذکر شده است، اما در هیچ کدام از این کتاب‌ها این اشتباهات تاریخی دیده نمی‌شود. در همه آنها ماکان دبیر امیر نصر بن احمد دانسته شده، سردار لشکری که به جنگ ماکان می‌رود فردی به نام امیر علی است. این دو مورد اشتباه فقط در مجمل فصیحی دیده می‌شود که به تبعیت از چهارمقاله به این کتاب راه یافته است.

۲-۲-۳- اضافه تشبیهی «ربقه اطاعت»

بینامتنیت بین مجمل فصیحی و چهارمقاله در اینجا در یک عبارت مشاهده می‌شود. نظامی در این حکایت در اشاره به عصیان ماکان کاکوی از یک اضافه تشبیهی استفاده کرده است «ماکان کاکوی بری و کوهستان عصیان آغاز کرد و سر از ربقه اطاعت بکشید.» (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۴) «ربقه اطاعت» اضافه تشبیهی زیبایی است که عیناً در مجمل فصیحی نیز تکرار شده است. (ن.ک: خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳) در هیچ یک از روایت‌های دیگر که این حکایت را ذکر کرده‌اند، از این اضافه تشبیهی استفاده نشده است. مشاهده اضافه تشبیهی «ربقه اطاعت» در مجمل فصیحی که عین آن در چهارمقاله نیز دیده می‌شود، نشان از توجه ویژه فصیح خوافی به چهارمقاله دارد.

۲-۳- پیش‌گویی حکیم عمر خیام

حکایت هفتم از مقاله سوم چهارمقاله به ماجرای پیش‌گویی خیام مبنی بر ریخته شدن برگ گل بر روی مزارش در فصل بهار اشاره می‌کند. فصیح‌خوafi نیز این حکایت را به نقل از نظامی عروضی سمرقندی روایت کرده است «وفات الامام الحکماء خواجه عمر خیام به نیشابور. و خواجه نظامی عروضی سمرقندی که یکی از تلامذه اوست حکایت می‌کند که در بلخ با خواجه امام الحکماء عمر اتفاق ملاقاتی افتاد و در اثنای سخن می‌گفت که گور من در موضعی باشد...» (خوafi، ۱۳۸۶: ۵۵۳)، در اینجا رابطه پیرامنتیّت به چشم می‌خورد، زیرا فصیح‌خوafi در روایتش یکی از پیرامتن‌های کتاب چهارمقاله را که همان نام نویسنده است، به کار می‌برد. خیرالدین زرکلی نیز در کتاب الاعلام خیام را اهل نیشابور می‌داند «... من اهل نیشابور، مولدا و وفاه.» (زرکلی، ۱۹۸۰م: ۳۵/۵) این که خوafi در اینجا حکایت خیام را از زبان نظامی روایت می‌کند گواه این حقیقت است که او قطعاً کتاب چهارمقاله را دیده، مطالعه کرده، و تأییدی است بر این که منبع خوafi در ذکر حادثه وفات اسکافی و قتل ماکان در سال ۳۸۶، کتاب چهارمقاله نظامی عروضی بوده است. هدف از طرح این موضوع که پیش‌گویی خیام در مجمل فصیحی با ذکر چهارمقاله به عنوان منبع، روایت شده است، اثبات این نکته است که فصیح‌خوafi کتاب چهارمقاله را دیده است.

۲-۴- یک دلیل دیگر

حکایت‌های اول و دوم در مقاله اول کتاب چهارمقاله پشت سر هم آمده‌اند. فصیح‌خوafi نیز وقتی وقایع سال ۳۸۶ را نام می‌برد به وفات اسکافی اشاره کرده، بلافاصله بعد از تمام شدن ماجرای نامه نوشتن اسکافی به نوح بن منصور و استفاده از آیه قرآن در آن نامه، ماجرای قتل ماکان را بیان می‌کند. (ن.ک: خوafi، ۱۳۸۶: ۵۵۳) او در اینجا به تبعیت از نظامی ماکان را دبیر نوح بن منصور می‌داند که به دست تاش‌کشته می‌شود در صورتی که قبل از آن، در ذیل حوادث سال ۳۲۹ به قتل ماکان به دست اسفسالار امیرعلی اشاره کرده، او را دبیر امیر نصر بن احمد می‌داند، که این قول درست‌تر است. (ن.ک: خوafi، ۱۳۸۶:

بنابراین فصیح خوافی در بیان حوادث سال ۳۲۹ یک بار به قتل ماکان اشاره کرده است ولی هنگامی که از وفات اسکافی در سال ۳۸۶ صحبت می‌کند بلافاصله دوباره به قتل ماکان با همان اشتباهات تاریخی و جزئیاتی که در چهارمقاله آمده، اشاره می‌کند. این مطلب مؤید این واقعیت است که فصیح خوافی در ذکر حوادث سال ۳۸۶ که به وفات اسکافی و ماکان اشاره دارد به خاطر اعتماد زیادی که به نظامی عروضی داشته، از چهارمقاله استفاده کرده، حکایت‌های او را با همان ترتیب، جزئیات و اشتباهات تاریخی نقل می‌کند.

۳- نتیجه‌گیری

مجموعه فصیحی کتابی تاریخی است که حوادث هر سال، از زمان هبوط حضرت آدم تا روزگار مؤلف (۷۷۷ق)، به ترتیب زمانی در آن نقل شده است. فصیح خوافی با هدف جلوگیری از اطاله کلام، در بیشتر مواقع از ذکر منبع و مأخذش خودداری کرده است، اما با مقایسه متن مجموعه فصیحی و چهارمقاله مشخص شد که فصیح خوافی در ذکر حوادث سال ۳۸۶ ضمن اشاره به وفات اسکافی و قتل ماکان، دو روایت کوتاه از این دو نفر بدون ذکر منبع بیان کرده است. با استناد به بینامتنیت و پیرامنتیت اثبات شد که مأخذ این دو روایت در مجموعه فصیحی، چهارمقاله نظامی عروضی بوده و فصیح خوافی آگاهانه و بدون واسطه از این کتاب بهره برده است. دلایل اثبات این ادعا عبارتند از:

۳-۱- فصیح خوافی در کتاب مجموعه فصیحی در ماجرای پیش‌گویی خیام مبنی بر ریخته شدن برگ گل بر روی مزارش، با چهارمقاله رابطه پیرامنتیت برقرار کرده، به نام «نظامی عروضی سمرقندی» به عنوان منبع روایتش اشاره می‌کند. این رابطه پیرامنتیت اثبات می‌کند که فصیح خوافی حتماً کتاب چهارمقاله را دیده، مطالعه نموده، و بدون واسطه از آن استفاده کرده است.

۳-۲- فصیح خوافی در ذکر حوادث سال ۳۸۶ در ماجرای وفات اسکافی و قتل ماکان همان اشتباهات تاریخی‌ای را مرتکب شده است که در چهارمقاله نیز دیده می‌شود. توجه به این اشتباهات تاریخی، همچنین استفاده از برخی عبارت‌ها و اصطلاحات مشابه و ذکر جزئیات مشترک - که در این حد نمی‌تواند تصادفی باشد- در کنار استفاده خوافی از

پیرامتن نام نویسنده چهارمقاله، اثبات می‌کند که او در ذکر این دو روایت به چهارمقاله نظر داشته است.

۳-۳- در چهارمقاله بعد از ماجرای اسکافی، به قتل ماکان به دست تاش اشاره شده است. در مجمل فصیحی نیز در ذکر حوادث سال ۳۸۶ بلافاصله بعد از اشاره به وفات اسکافی، از قتل ماکان توسط تاش سخن به میان آمده، در صورتی که قبل از آن در نقل حوادث سال ۳۲۹ ماجرای قتل ماکان ذکر و به فرد دیگری نسبت داده شده است.

با توجه به این دلایل، منبع فصیح خوافی در بیان دو روایت وفات اسکافی و قتل ماکان بن کاکلی که در ذیل حوادث سال ۳۸۶ آمده است، کتاب چهارمقاله نظامی عروضی سمرقندی است بنابراین چهارمقاله را نیز می‌توان جزو منابع فصیح خوافی در نگارش کتاب مجمل فصیحی به شمار آورد.

یادداشت‌ها

۱. ترجمه آیه: گفتند ای نوح، حقا که با ما به جدال پرداختی و بسیار هم جدال کردی، پس آنچه را (از عذاب الهی) وعده می‌دهی بر ما بیاور اگر از راستگویانی.
۲. ماجرای عصیان ماکان کاکلی علاوه بر چهارمقاله (نظامی، ۱۳۸۷: ۲۲-۲۴) در کتاب‌های تاریخ بیهق (بیهقی، ۱۳۶۱: ۲۴۰)، تاریخ گزیده (مستوفی، ۱۳۲۸: ۳۸۳)، تاریخ حبیب السیر (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۳۵۹)، مجمل فصیحی (خوافی، ۱۳۸۶: ۵۵۳)، تاریخ نگارستان (غفاری کاشانی، ۱۳۰۴: ۱۰۰-۹۹)، مآثر الملوک (خواندمیر، ۱۳۷۲: ۱۱۳) و لطایف الطوایف (صفی، ۱۳۹۳: ۹۵) نیز ذکر شده است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

۱. آلن، گراهام. (۱۳۸۵). **بینامتنیت**. ترجمه پیام یزدانجو. تهران: مرکز.
۲. اسمعیلی، اصغر. (۱۳۹۴). «تأثیر اسرارنامه عطار بر گلشن راز شبستری بر اساس نظریه بینامتنیت». *مطالعات عرفانی دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی دانشگاه کاشان*، شماره ۲۱، صص ۳۴-۵.

۳. ابن اثیر، عزالدین. (۱۳۷۰). **الکامل فی التاریخ**. ترجمه سید محمد حسین روحانی. تهران: اساطیر.
۴. ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی. (۱۴۱۲هـ.ق). **المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک**. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۵. براون، ادوارد. (۱۳۳۹). **تاریخ ادبی ایران ج ۳ از سعدی تا جامی**. ترجمه علی اصغر حکمت. چاپ دوم. تهران: کتابخانه ابن سینا.
۶. بناکتی، فخرالدین ابوسلیمان. (۱۳۴۸). **تاریخ بناکتی**. ترجمه جعفر شعار. چاپ اول. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
۷. بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۷۸). **تاریخ بیهقی**. تصحیح خلیل خطیب رهبر. تهران: زریاب.
۸. بیهقی، علی بن زید. (۱۳۶۱). **تاریخ بیهقی**. تهران: فروغی.
۹. پارسای بخارایی، محمد بن محمد. (۱۳۵۴). **رساله قدسیه**. تهران: طهوری.
۱۰. توکلی مقدم، صفیه و کوپا، فاطمه و گرجی، مصطفی. (۱۳۹۹). «بررسی و تحلیل زمان روایی در رمان «مدار صفر درجه» بر اساس نظریه ژنت». *متن پژوهی ادبی*. شماره ۲۴(۸۶)، صص ۸۱-۱۰۱.
۱۱. جعفری، فاطمه و الهدادی دستجردی، زهره. (۱۴۰۰). «بررسی مبانی بینامتنیت ژرار ژنت در رمان نوجوان عقرب‌های کشتی بمبک اثر فرهاد حسن زاده». *متن پژوهی ادبی*. شماره ۲۵(۸۸)، صص ۱۴۲-۱۶۸.
۱۲. جلالی پندری، یدالله. (۱۳۹۳). **دانشنامه زبان و ادب فارسی**. ج ۲، چاپ اول. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
۱۳. جنید شیرازی، جنید بن محمود. (۱۳۲۸). **شد الازار فی حط الاوزار عن زوار المزار**. تهران: چاپخانه مجلس.
۱۴. جوینی، عطاملک. (۱۳۸۸). **تاریخ جهانگشا**. ج ۲. تصحیح محمد قزوینی. تهران: نگاه.
۱۵. حاکم نیشابوری، ابو عبدالله. (۱۳۷۵). **تاریخ نیشابور**. ترجمه محمد بن حسین خلیفه نیشابوری. تهران: آگه.
۱۶. حسینی، میر غیاث الدین. (۱۳۷۲). **مآثر الملوک**. تصحیح میرهاشم محدث. تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
۱۷. خطیبی، ابوالفضل. (۱۳۹۹). «اسکافی، ابوالقاسم»، *دائرة المعارف بزرگ اسلامی*. جلد ۸. تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی. ص ۲۱۷.

۱۸. خوافی، احمد بن محمد. (۱۳۸۶). **مجممل فصیحی**، مقدمه، تصحیح و تحقیق محسن ناجی نصرآبادی. تهران: اساطیر.
۱۹. خواندمیر، غیاث الدین هماد الدین. (۱۳۸۰). **تاریخ حبیب السیر فی اخبار افراد بشر**. تصحیح محمد دبیرسیاقی. چاپ چهارم. تهران: خیام.
۲۰. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). **لغت نامه دهخدا**. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲۱. رضایی دشت ارژنه، محمود. (۱۳۸۸). «نقد و تحلیل قصه‌ای از مرزبان‌نامه بر اساس رویکرد بینامتنیت». *نقد ادبی*. شماره ۱ (۴)، صص ۳۱-۵۱.
۲۲. زرکلی، خیر الدین. (۱۹۸۰م). **الاعلام**، چاپ پنجم. بیروت: دار العلم للملایین.
۲۳. سهلگی، محمد بن علی. (۱۳۸۵). **کتاب النور**. مترجم محمد رضا شفیعی کدکنی، تهران: سخن.
۲۴. شبانکاره‌ای، محمد. (۱۳۶۳). **مجمع الانساب**. تصحیح میرهاشم محدث. تهران: امیرکبیر.
۲۵. صدفی المصری، ابوسعید عبدالرحمن. (۱۴۲۱هـ.ق). **تاریخ ابن یونس الصدفی**. بیروت: دارالکتب علمیه.
۲۶. صفا، ذبیح الله. (۱۳۵۵). **تاریخ ادبیات در ایران**. جلد ۴. تهران: فردوس.
۲۷. صفی، فخرالدین علی. (۱۳۹۳). **لطایف الطوائف**. تصحیح حسن نصیری جامی. تهران: مولی.
۲۸. طبری، محمد بن جریر. (۱۳۶۵). **تاریخ الرسل و الملوک**. ترجمه صادق نشأت. تهران: اساطیر.
۲۹. علامی مهماندوستی، ذوالفقار و مرادی، نفیسه. (۱۳۹۶). «بررسی روابط بینامتنی مینوی خرد و دیباچه شاهنامه فردوسی». *نشر پژوهی ادب فارسی*. سال ۲۰، شماره ۴۱، صص ۲۴۵-۲۶۳.
۳۰. غفاری کاشانی، احمد بن محمد. (۱۳۰۴). **تاریخ نگارستان**. تصحیح مرتضی مدرس گیلانی. تهران: حافظ.
۳۱. کتبی، محمود. (۱۳۴۶). **تاریخ آل مظفر**. تصحیح عبدالحسین نوایی. ترجمه صادق نشأت. تهران: دانشگاه تهران.
۳۲. گلچین معانی، احمد. (۱۳۶۳). **تاریخ تذکره‌های فارسی**. چاپ دوم. تهران: انتشارات کتابخانه سنایی.

۳۳. محمدزاده، فرشته. (۱۳۹۶). «تحلیل بینامتنی شاهنامه و نوشته‌های تاریخی از سده پنجم تا میانه سده هشتم هجری بر مبنای ترامتیت ژرار ژنت». استاد راهنما: یاحقی، محمدجعفر. دانشگاه فردوسی مشهد. ص ۴۱.
۳۴. مستوفی، حمدالله. (۱۳۲۸). **تاریخ گزیده**. به اهتمام ادوارد براون. لندن: دارالفنون کمبریج.
۳۵. مسکویه الرازی، ابوعلی. (۱۳۸۰). **تجارب الامم**. مترجم ابوالقاسم امامی. تهران: دار سروش.
۳۶. منشی کرمانی، ناصرالدین. (۱۳۹۶). **سمط العلی للحضرة العلیا**. تصحیح مریم میرشمسی، چاپ دوم. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
۳۷. مینوی، مجتبی. (۱۳۵۴). **فردوسی و شعر او**. چاپ دوم. تهران: کتابفروشی دهخدا.
۳۸. ناجی نصرآبادی، محسن. (۱۳۹۳). **دانشنامه زبان و ادب فارسی**. جلد ۵. چاپ اول. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. مقاله «فصیح خوافی».
۳۹. نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۴). **درآمدی بر بینامتنیت**. چاپ دوم. تهران: سخن.
۴۰. نخجوانی، حسین. (۱۳۳۹). «مجمل فصیحی خوافی». *نشریه دانشکده ادبیات تبریز*. شماره ۱۲ (۵۴). ص ۷۷.
۴۱. نظامی، احمد بن عمر. (۱۳۸۷). **چهارمقاله و تعلیقات**، تصحیح محمد قزوینی به اهتمام محمد معین. تهران: صدای معاصر.
۴۲. نظامی، احمد بن عمر. (۱۳۸۰). **چهارمقاله**. تصحیح محمد معین. تهران: جامی.
۴۳. همدانی، رشیدالدین فضل الله. (۱۳۷۳). **جامع التواریخ**. تصحیح محمد روشن و مصطفی موسوی. تهران: البرز.
- ۴۴- یلفانی، رامین. (۱۳۸۳). «نگاهی گذرا به کتاب مجمل فصیحی». *کتاب ماه تاریخ و جغرافیا*. آذر و دی، شماره ۸۶ و ۸۷. صص ۸۶-۹۱.
۴۵. یلمه‌ها، احمدرضا و رجبی، مسلم. (۱۳۹۴). «بینامتنیت آیات و روایات در گلستان سعدی». *فصلنامه پژوهش‌های ادبی-قرآنی*. شماره ۳ (۴)، صص ۸۳-۹۷.

(ب) منابع انگلیسی

1. Bakhtin, Mikhail. (1984). **Prbbmnmff tttt kkkksss Peeccs**. Minneapolis: University of Minnesota Press.
2. Barthes, Roland. (1974). **S/Z. Richard Howard** (trans). New York: Hill and Wang.
3. Genette, Gerard. (1988). **The Proustian paratext**. *SubStance: a review of theory and literary criticism*, 17 (2), 63-77.

4. Kristeva, Julia. (1980). **Desire in language**, Asemiotic Approach to Literature and Art. New York, Columbia University Press.
5. Riffaterre, Michael. (1978). **Semiotics of Poetry**. Indiana University Press. Bloomington IN.

